

מכירת בתי כנסת בימינו

משה לדרמן ובניה רוזנברג

ראשי פרקים:

- א. הצגת הסוגיה
- ב. כפר וכרך
- ג. מתא מחסיא ורב אשי
- ד. שיטת הרמב"ם
- ה. טרסיים
- ו. פסיקת השלחן ערוך
- ז. הלכה למעשה
- ח. סיכום

א. הצגת הסוגיה

המשנה במסכת מגילה (ד, א). למדה שמותר למכור בית כנסת בתנאי שמשתמשים בדמי המכירה לקדושה חמורה יותר. הגמרא סייגה את דברי המשנה, והסבירה שהמשנה עסקה בבית כנסת של כפרים אבל בבתי כנסיות של כרכים לא דיברה המשנה ואסור למכור אותם. והסבירה הגמרא שזה מפני ש"מעלמא אתו לה לא מצו מזבני לה והוי לה דרבים". בהמשך הביאה הגמרא את דברי רב אשי שבעירו מתא מחסיא ניתן יהיה למכור את בית הכנסת משום ש"אדעתא דידי קאתו". הקשתה הגמרא מבית הכנסת של טרסיים שהיה בירושלים שלמרות שהיה בכרך נחשב כבית כנסת של כפר ותירצה הגמרא שמכיוון שנבנה על ידי הטרסיים לעצמם ניתן למוכרו⁶⁵.

בסוגיה זו התייחסה הגמרא לארבעה סוגי בתי כנסת:

1. בתי כנסיות של כפרים.
2. בתי כנסיות של כרכים.
3. בית כנסת של רב אשי.
4. בית כנסת של טרסיים.

במאמר זה ננסה לברר מה גדרם של בתי כנסת אלו? ואיך גדרים אלו מתבטאים בבתי כנסת בימינו?

ב. כפר וכרך

הגמרא הגדירה את בית הכנסת של הכרך במילים: "מעלמא אתו לה". התוספות (מגילה כו. ד"ה כיוון) הביאו שני הסברים בדברי גמרא זו:

⁶⁵ בהמשך הגמרא הובאו דברי רבא שאמר שהאיסור להוריד את המעות מקדושתן הוא דווקא שנמכר על ידי שבעת טובי העיר שלא במעמד אנשי העיר אך אם המכירה תהיה במעמד אנשי העיר יהיה מותר להוריד מקדושה אפילו לחולין. אנו נתייחס לסוגיה זו בהקשרים מסוימים במאמרנו, אך לא נכנסו לסוגיה זו באריכות מפני שיש בה מחלוקות רבות ויש לעסוק בה בנפרד.

ההסבר הראשון הוא שגם אנשים שאינם בני הכרך המגיעים לכרך נכנסים לבית הכנסת להתפלל, ומכיוון שכך קדושתו חמורה יותר מבית כנסת של כפר.

ההסבר השני הוא, שמכיוון שלבית הכנסת של הכרך נאספות תרומות רבות גם מאנשים שאינם מהכרך, לכן יש לאותם אנשים שהשתתפו בבניין שייכות בבית הכנסת ולא ניתן למכור בלי דעתם.⁶⁶

ונראה שהחילוק בין שני הסברים אלו הוא האם איסור מכירת בית כנסת הוא משום קדושתו או שמא איסורו הוא מפני שבית כנסת שייך לציבור ויש בו שותפות ממונית.

הנפקא מינה בין ההסברים⁶⁷ תהיה כאשר אנחנו יודעים מי תרם לבית הכנסת. לפי ההסבר הראשון של התוספות אין זה משנה כלל מי תרם, שכל יסוד האיסור הוא שהבנייה נעשתה על דעת הרבים. אולם לפי ההסבר השני אם אנחנו יודעים מי השותפים ואנו מבקשים את רשותם יהיה ניתן למכור את בית הכנסת.

במהלך הסוגיה מצינו יסוד לשני ההסברים של התוספות. מלשון הגמרא בתחילת הסוגיה נראה כמו ההסבר הראשון, שהרי לשון הגמרא היא "מעלמא אתו", ובפשטות ביאור המילה היא באים, ולא דווקא משלמים. מאידך, בהמשך הסוגיה במקרה של בית הכנסת של טרסיים השתמשה הגמרא בלשון "אינהו עבדוה", ובפשטות משמע שהטרסיים עבדו כלומר בנו, ולא אחרים.

אלא שעדיין צריך ביאור מתי נחשב כפר ומתי נחשב כרך.

בדברי הראב"ה (מסכת מגילה סימן תקצ) כתוב:

"אבל גבי כרכים מקום סחורה ורגילות לבוא שם רבים סתמא דמילתא כולי עלמא נתנו לבנות⁶⁸, שהרי נתקן לצורך רבים."

מבואר בדבריו שההגדרה לכרך היא מקום שרבים מגיעים אליו ממקומות אחרים באופן קבוע ומסודר.

בשו"ת פני יהושע (סימן ז)⁶⁹ הרחיב הגדרה זו, והבין שמדובר בעיר גדולה מאוד שאנשים מגיעים אליה לירידים או ללמוד מתלמיד חכם ושוהים בעיר פרק זמן ונכנסים ללמוד או להתפלל מדי יום בבית כנסת. והוכיח דבריו מכך שאנו רואים בסוגיה של עשרה בטלנים בתחילת מסכת מגילה שכרך היא עיר גדולה שבגדולות ומקום שווקים⁷⁰. והוסיף שגם מסוף המשנה הראשונה בפרק בני העיר מוכח שיעיר גדולה אינה נחשבת כרך, שהרי חכמים אומרים במפורש שמתוך למכור בית הכנסת של עיר גדולה לעיר קטנה.

⁶⁶ מדברי הבית יוסף משמע שכשני הפירושים האלו ביארו גם הרא"ש והרשב"א, אמנם הפרי מגדים (קנג משב"ז סק"ו) הבין שאכן כך סברו הרא"ש והרשב"א, אך התוספות נתנו טעם שלישי, שסיבת הקדושה היא בשל שימוש הרבים בבית הכנסת, ולא משום שמסתמא הקדישו בני העיר על דעת הרבים (ולכאורה כך גם הבין המג"א סק"ז את דעת המשאת בנימין, עיין רעק"א). ולענ"ד דברי הפמ"ג אינם מוכרחים כלל, משום שפשט דברי התוספות הוא שבית הכנסת נבנה על דעת הרבים שבאים להתפלל, ומבואר שטעם האיסור הוא משום שהמקימים בנו אותו בשביל העולם.

⁶⁷ ועיין עוד נפק"מ נוספות בדברי הפרי מגדים הנ"ל.

⁶⁸ אף על פי שבשאלה מהו איסור המכירה בכרך, פסק ראב"ה שתלוי בנתינת ממון ובשאלה זו איננו פוסקים כמותו, בכל זאת לעניין הגדרת כפר וכרך אנחנו משתמשים בהסברו. וכך נראה גם בפשט דברי הבית יוסף והשולחן ערוך.

⁶⁹ ובערוך השולחן קנ"ג סעיף כ"ד משמע שדעתו כפני יהושע. אמנם משמע שכך הבין המגן אברהם בדעת המשאת בנימין וצ"ע.

⁷⁰ עפ"י לשון רש"י והר"ן בתחילת מסכת מגילה.

אמנם בשו"ת משאת בנימין (סימן ל"ג), נקט שלא דווקא עיר גדולה כל כך, אלא כל עיר שבה המציאות של אורחים (ושווקים) היא דבר קבוע. והסביר שאין להוכיח מעשרה בטלנים, משום שבש"ס מצינו כמה מקומות שהוזכר בהם כרך, ובכל סוגיה בש"ס הגדרת כרך היא אחרת. אלא שלכאורה קשה עליו דקדוק בעל שו"ת פני יהושע מלשון המשנה. ונראה לענ"ד לתרץ בפשטות שהמשנה לכל אורכה השתמשה בניסוחים של "עיר" ובתוך העיר הזאת יש גדולות וקטנות, אך הגמרא השתמשה במושגים כפר וכרך שאינם תלויים בדיון של המשנה ודברי המשנה אינם נסובים על כרכים.

ג. מתא מחסיא ורב אשי

בגמרא משמע שלרב אשי הייתה יכולת מכירה אף בכרך. וצריך לבאר מה יחודיותו של רב אשי משאר בני הכרך?

שאלה זו קיימת גם לסוברים שאיסור מכירת בית הכנסת הוא משום השותפות הממונית וכל שכן לסוברים שהאיסור הוא משום קדושה.

הרא"ש (מגילה, ד, א) כתב: "כולם מסכימים לדעת רב אשי", והבין הקורבן נתנאל (אות ה) בדבריו שדווקא רב אשי שלא היה נמצא גדול כמותו שהיו תורה וגדולה במקום אחד ומסתמא כל העולם מסכימים לדעתו ואי אפשר להשוותו לשאר גדולי הדור. וכל זה אפילו שלא התנו במפורש שיהיה על דעתו, אבל אם התנו במפורש אז יהיה ניתן למנות כל יחיד.

אמנם הב"י והב"ח (קנג, ז) חלקו על הסבר זה מכיוון שהרא"ש לא פירט בדבריו, ובנו הטור כתב "תלו בדעת היחיד". על כן הסבירו שרב אשי הוא רק דוגמה ליחיד והכוונה לכל אדם, שאם נתלה בדעתו בשעת הבניין יועיל אפילו בכרך, והוסיפו שלגדול דור כרב אשי יש סתמותא שבנו על דעתו⁷¹.

והנפק"מ בין ההסברים בדעת הרא"ש, שלפי הסברו של הקורבן נתנאל, לשאר גדולי הדור אין סתמותא וצריך לקבל הסכמה מפורשת מבני הכרך, אולם לפי הסבר הב"י והב"ח לשאר גדולי הדור יש סתמותא כרב אשי ואינם צריכים לקבל הסכמה בפירוש.

מדברי הרשב"א (מגילה כו. ד"ה ושלושה דינים) נראה שכל תלמיד חכם חשוב יכול למכור בכרך אם באים על דעתו⁷², וכן משמע מדברי הר"ן (מגילה ז: מדפי הר"ף)⁷³. אמנם מדבריהם נראה שאין היתר לתלות בדעת היחיד בכרך.

הנימוקי יוסף (מגילה כ"ו. ד"ה דאדעתא)⁷⁴ הסביר בדברי הגמרא, שבתחילה מתא מחסיא הייתה כפר, ורק אחרי שרב אשי הגיע לכפר ואנשים התחילו להגיע לשם על מנת לשמוע את דברי רב אשי, הכפר הפך לכרך. ומכיוון שבזמן בניית בית הכנסת הבנייה הייתה על דעת בני הכפר ובית הכנסת לא הוקדש על דעת רבים, נחשב עדיין כבית כנסת של כפר. לכאורה, יוצא מדבריו שלמעשה אין היתר של מכירה בכרך על ידי "גדול הדור" משום הגדר של "רב אשי" כי כל היתר בגמרא היה בגלל שנבנה בהתחלה בכפר.

⁷¹ והוסיף הב"י שלא הובא דין זה בטור משום שחששו שמא תיווצר מחלוקת מי נחשב גדול דור, אך עכ"פ תלייה ביחיד וודאי מועילה.

⁷² צריך עיון בדבריו, שאם טעם איסור המכירה הוא מפני הקדושה מדוע יכול ת"ח למכור? ואולי אפשר לומר שקדושת ת"ח שווה לקדושת בית הכנסת ומפני כך כוחו גדול ויכול למכור.

⁷³ אמנם בדבריו נקט "אדם חשוב כרב אשי", וצ"ע האם כוונת דבריו לת"ח דווקא או גם לשאר אנשים חשובים. ועיין מה שכתבנו לקמן בפרק "פסיקת השולחן ערוך" הסבר מחודש בשיטתו.

⁷⁴ הובאו דבריו בבית יוסף קנג, ז. ולכאורה כך פסק רעק"א בהגהות לשו"ע (סק"ו [פריעדמאן]).

על"פ מדברי הראשונים (למעט שיטת הנמוק"י) למדנו שעל מנת שיהיה ניתן למכור בית כנסת בכרך, צריך שבזמן הקמתו יהיה בדעת המקימים שהוא נבנה על דעת "רב אשי".

עוד נחלקו הראשונים האם "רב אשי" יוכל למכור את בית הכנסת בלי הסכמת הציבור. מדברי האור זרוע (ב, שפה) יוצא, שמכיוון שנבנה על דעת רב אשי יכול למכור בלי אנשי הכרך כך גם משמע מלשון הרא"ש. אך הר"ן כתב בפירוש ש"ר אשי" צריך את הסכמת הציבור.

ד. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם (תפילה יא, טז) כתב:

"...בית הכנסת של כרכין הואיל ועל דעת כל אנשי העולם נעשה שיבוא ויתפלל בו כל הבא אל המדינה נעשה של כל ישראל ואין מוכרין אותו לעולם."

נראה מדבריו שנקט כהסבר הראשון בתוספות, שמכיוון שנבנה על דעת כל העולם אי אפשר למכרו.

אלא שבהמשך דבריו (הלכה יט) כתב:

"...אם קבלו עליהן כל אנשי העיר או רובם אדם אחד, כל מה שעשה עשוי והוא מוכר ונותן לבדו כפי מה שיראה ויתנה כפי מה שיראה".

בפשטות נראה שהרמב"ם למד דין זה מדברי רב אשי, וכך למד הכסף משנה (שם) בתחילת דבריו. עוד נראה מדבריו שנקט 'אדם אחד' ולא כתב 'אדם חשוב' או 'תלמיד חכם', שהבין בדברי הגמרא שלא דווקא רב אשי אלא מספיק שהציבור הסכים על אדם אחד.

אמנם, דברי הרמב"ם צריכים עיון, מכיוון שהלכה זו מופיעה בדיני כפרים ואילו דינו של רב אשי נסוב על פי פשט הגמרא אף על כרכים.

מכוח קושיה זו הכסף משנה חזר בו והסביר שהרמב"ם למד דין זה מהירושלמי ש"שלושה מבית הכנסת- כבית כנסת", שחוץ משבעת טובי העיר האחראיים על כל ענייני העיר, לכל בית כנסת יש ועד של שלושה ולהם כוח בבית הכנסת כשבעת הטובים בעיר. וממסקנת הירושלמי שם למד הרמב"ם שהוא הדין ל"יחיד" שיכול למכור. ומכיוון שהרמב"ם סובר שמכירה של שבעת טובי העיר תועיל רק בכפר ולא בכרך, אם כן דין זה של "יחיד" יועיל בכפר ולא בכרך.

אמנם, לפי דבריו עדיין קשה, מדוע השמיט הרמב"ם את דינו של רב אשי?

המעשה רוקח נקט, שהרמב"ם אכן הביא את דברי רב אשי, ומשום שהחידוש בדברי רב אשי הוא שאע"פ שבית כנסת זו נמצאת בכרך חל עליה דין בית כנסת של כפר, כתב הרמב"ם הלכה זו בבתי כנסיות של כפרים⁷⁵. יוצא מדבריו שהרמב"ם הבין שרב אשי הינו רק דוגמה לכל יחיד ואם יתנו יוכל היחיד לעשות מה שירצה.

הסבר נוסף של המעשה רוקח⁷⁶ הוא כדברי הכסף משנה, שהרמב"ם למד את דין יחיד מהירושלמי, אך אין מחלוקת בין הבבלי לירושלמי לגבי גדול דור. והסיבה שהרמב"ם לא הביא

⁷⁵ והנפק"מ בין התירוץ השני של הכסף משנה לתירוץ המעשה רוקח הוא שלדעת הכסף משנה לא יהיה קיים דין של רב אשי בבתי כנסיות של כרכים ולדעת המעשה רוקח גם בכרכים יהיה קיים דין של רב אשי.

⁷⁶ הסברנו דבריו לפי פשט לשונו. אמנם אפשר לדקדק בדבריו שהסביר את הרמב"ם כמו שהסבירו הב"י והב"ח את דעת הרא"ש והטור, שבאמת הרמב"ם למד זאת מדברי רב אשי אלא כתב בהלכה את הרגילות ואת הסתמותא של גדול הדור לא נקט.

את דין "גדול דור" כרב אשי, היא מכיוון שרב אשי היה אדם כה גדול שלא היה צריך הסכמה מפורשת מבני העיר להיות ממונה אלא נחשב ממילא ככה, ומכיוון שלא מצוי בדורינו אדם גדול כרב אשי אין צורך לכתוב זאת. וכן כתב בראשון לציון (מגילה כו.).⁷⁷

בבן ידיד כתב שני תירוצים בהבנת הרמב"ם, הראשון הוא שמתא מחסיא הייתה כפר וממילא כל דין רב אשי שכתבה הגמרא הוא רק בבתי כנסיות של כפרים ולא של כרכים ולכן כתב את דין זה בהלכות כפרים. הסבר נוסף הוא שאכן מתא מחסיא הייתה כרך, אך מכיוון שכולם באים על דעת רב אשי נחשבת ככפר. היוצא מדבריו שהרמב"ם הביא את דברי רב אשי ולמד ממנו לכל יחיד. הנפק"מ תהיה שלפי התירוץ הראשון דין זה של רב אשי שייך רק בכפר ולא בכרך, ולפי ההסבר השני דין זה של רב אשי שייך גם בכרך.

סיכום

לסיכום, מצינו שלושה כיוונים מרכזים בשיטת הרמב"ם בדברי רב אשי:

1. בכרך אי אפשר למכור כלל, ודברי רב אשי הינם רק לגבי כפר.
2. תלמיד חכם (שבאים בשבילו) יכול למכור בכרך.
3. אף יחיד יכול למכור בכרך (כשקיבלו עליהם).⁷⁸

לענ"ד, אפשר לתרץ את דברי הרמב"ם באופן אחר.⁷⁹ בתחילת דבריו הביא הרמב"ם את דברי רבי שמואל בר נחמני על החילוק בין כפר לכרך ונקט בלשונו בביטויים כפר וכרך אך כשהגיע לדינו של רב אשי כתב עיר. ואפשר לומר שהרמב"ם רמז לגמרא בכתובות (ד.) "כגון מתא מחסיא דמפקא מכרך ומפקא מכפר" ומשמע מגמרא זו ש'מתא מחסיא' היא לא כפר ולא כרך אלא גדר אמצעי הנקרא עיר.

ולפי זה נמצא שלרמב"ם יש שלוש דרגות ביישוב:

1. כפר והוא הנמוך מכולם ובו אפילו היחיד יכול למכור.
2. עיר והיא למעלה מכפר אך דינה נשאר ככפר לענין מכירת בית כנסת.
3. והמדרגה למעלה מעיר היא כרך, עיר גדולה מאוד ובה אף "רב אשי" לא יוכל למכור.

ה. טרסיים

בגמרא מבואר, שאם חבורה מסוימת תבנה לעצמה בית כנסת פרטי בכרך⁸⁰, יוכלו למוכרו. לשיטה שסוברת שאיסור מכירת בית כנסת של כרכים הוא משום שאנשים שאינם מבני הכרך תרמו לבית הכנסת ויש להם שייכות בו, כאן בבית הכנסת של הטרסיים מדובר שלא ניתנו תרומות של אנשים מחוץ לאנשי בית הכנסת ושייך אך ורק לבני אותה החבורה. אך לשיטה שסוברת [שאיסור המכירה הוא משום שבית הכנסת נבנה על דעת העולם, צריך לומר שהגמרא לימדה שבמקרה שבו ברור שנבנה בית כנסת קטן ומקומי והוא לא נבנה על דעת העולם אלא לאותה החבורה בלבד, יהיה דינו כבית כנסת של כפרים.

⁷⁷ לא התברר בדבריהם האם "רב אשי" יכול למכור בכרך או דווקא בכפר.

⁷⁸ בפשטות, ניתן לתלות את שני ההסברים האחרונים בדברי הרמב"ם, במחלוקת בין הרשב"א והרא"ש שהובאה לעיל בפרק "מתא מחסיא ורב אשי", האם רב אשי הוא דוגמה לשאר יחיד או דווקא תלמיד חכם. המעשה רוקח הבין ברמב"ם כשיטת הרא"ש שרב אשי הוא דוגמה לשאר יחיד והבן ידיד הבין ברמב"ם כשיטת הרשב"א שרב אשי הכוונה היא דווקא לתלמיד חכם.

⁷⁹ יסוד זה נכתב בשו"ת פני יהושע בהקשר אחר בסוגייתנו ואנו השתמשנו ביסוד זה לתרץ את דברי הרמב"ם.
⁸⁰ כלשון הגמרא: "בית כנסת של טרסיים שהיה בירושלים".

מדברי המאירי (מגילה כו.) מחודדת הגדרה זו שכתב:

"לא נאסר הדבר בבית הכנסת של כרכין אלא בבית הכנסת הכללית שבה שהיא מוקדשת על דעת הכל".

הרא"ש (שם) הביא דין זה להלכה, אך הר"ף והרמב"ם השמיטוהו. ונראה שזאת משום שהבינו שמכיוון שלמסקנת הגמרא אין הבדל בין דינו של "רב אשי" לדין זה של טרסיים, שניהם יסוד אחד להם. והוא, במקום שנבנה לא על דעת העולם ניתן למכור ואין זה משנה האם הסיבה היא תלייה בדעת היחיד או קבוצה קטנה שבנתה לבדה.

ו. פסיקת השולחן ערוך

בשולחן ערוך (קנג, ז) פסק כך:

"של כרכים, שבאים שם ממקומות אחרים, אפילו בנו אותו משלהם אינו נמכר אלא אם כן תלו אותו בדעת היחיד, שאז יעשה בו היחיד מה שירצה בהסכמת הציבור".

מבואר בדבריו שפסק כשיטה שאין מוכרים בית כנסת של כרכים מפני שנבנה בשביל שימוש הרבים ועל דעתם.

לכאורה קשה⁸¹ בדבריו כפי מי פסק, אם נאמר שפסק כדעת הר"ן מדוע השתמש המחבר בלשון "היחיד", שהרי שיטת הר"ן שצריך דווקא אדם חשוב ולא כל יחיד. ואם נאמר שפסק כדעת הרא"ש מדוע כתב שצריך הסכמה מהציבור והרי פשט דברי הרא"ש כמו שכתב בב"י שציבור שקיבלו עליהם יחיד שוב אינו צריך את הסכמתם.

מדברי הפרישה (ס"ק יב) יוצא ששיטת המחבר היא כדברי הטור, וזאת משום שלאחר שכתב הטור "תלו בדעת היחיד" הוסיף: "יעשה בה היחיד מה שירצה ומכל מקום המעות נשארין בקדושתן". ולמד הב"י שכוונתו שהיחיד נחשב כשבעת טובי העיר הצריכים את מעמד אנשי העיר על מנת להוציא לחולין. ומה שכתב בשו"ע זה במקרה שמוכרים את בית הכנסת על מנת להוציא את המעות לחולין. וזאת גם כוונת הב"י במה שחידש לפני כן בדעת הטור והרא"ש שיש סתמותא של "רב אשי" ויש "יחיד", שבמקרה ויהיה גדול דור כרב אשי יוכל למכור בלא הסכמת הציבור.

בעולת תמיד (שם, ס"ק כב – כד)⁸² משמע שאכן המחבר פסק כדעת הרא"ש, ומה שכתב "בהסכמת הציבור" אין הכוונה שהיחיד צריך את הסכמתם, אלא הכוונה שהציבור לא יתנגדו במפורש ליחיד. וכן ניתן לדקדק בלשון הרא"ש שכתב: "כולם מסכימים לדעת רב אשי" וברור שאם בכל זאת ימחו הציבור ביחיד יועיל הדבר. אמנם בפשט לשון המחבר הסבר זה קצת דחוק, שמשמע בלשון המחבר שצריך הסכמה מפורשת וחוסר מחאה איננה מספיקה.

המגן אברהם (שם, ס"ק יב)⁸³ נקט גם כן שהמחבר פסק כדעת הרא"ש. אלא הסביר שהרא"ש והטור דיברו במקרים שונים. יסוד דבריו הוא, שגם לסוברים שטעם איסור המכירה בבית כנסת של כרכים הוא משום שבונים על דעת העולם, במציאות שבה אנשים שאינם בני הכרך

⁸¹ כמו כן קשה על המחבר מדוע לא הביא את דברי רמב"ם בספרו הב"י, ויתרה מזאת שדבריו בשו"ע סותרים לדבריו בכסף משנה, ששם למד בפשט דברי הרמב"ם שהאדם הנבחר אינו צריך את הסכמת אנשי העיר. מכח קושיות אלו כתב במאמר מרדכי (קנג ט) שהשולחן ערוך חזר בו מדבריו בכסף משנה.

⁸² ועיין במאמר מרדכי סק"ט מה שהקשה על דברי העולת תמיד.

⁸³ על פי הבנת הפרי מגדים במקום.

נותנים כסף לבית הכנסת יהיה צריך להתחשב בדעתם. אלא שהגמרא חידשה שאם אנשים אלו שאינם מבני הכרך נתנו את הכסף על דעת "רב אשי" אין צריך להתחשב בדעתם. ומה שכתב הטור שתלו בדעת היחיד יעשה מה שירצה מדובר במקרה שידוע שאנשים שאינם מבני הכרך לא נתנו כסף. ולפי דבריו ניתן לתרץ את הסתירה במחבר, שהמחבר דיבר במקרה שאנשים שאינם מבני הכרך נתנו כסף והממונה מטעם הציבור הוא "יחיד" שאינו "רב אשי" ומכיוון שכך אי אפשר למכור את בית הכנסת בלי הסכמת הציבור⁸⁴.

לענ"ד, נראה שאפשר להסביר בדעת המחבר שאכן פסק כדעת הר"ן, משום שאפשר לדקדק בדברי הר"ן שהגדרת "רב אשי" תלויה במחלוקת הראשונים בטעם איסור המכירה. לשיטה הסוברת שהאיסור הוא משום נתינת מעות דווקא רב אשי שהיה מפורסם וכמותו שאר אדם חשוב יכול לשנות ואין צריך הסכמה כי התורמים נתנו את המעות על דעתו⁸⁵. אך לשיטה הסוברת שטעם האיסור הוא משום שנבנה על דעת כל העולם, גם "רב אשי" יצטרך את הסכמת הציבור שהרי בנו את בית הכנסת בשביל כולם. התליה בדעת היחיד יכולה לאפשר מכירה, אך זאת בתנאי שלכל הפחות הציבור הקבוע יסכים למכירה וזאת משום שכוחו של רב אשי הוא כשבעת טובי העיר. ומכיוון שהמחבר פסק שטעם האיסור הוא משום שנבנה על דעת העולם אם כן ניתן להתנות בדעת כל יחיד אך בתנאי שיהיה בהסכמת הציבור. לכאורה, כך הבין הגר"א (ס"ק כב)⁸⁶ את שיטת המחבר.

למעשה, ישנן שתי נפק"מ בין הסברים אלו:

- א. לגבי היכולת של גדול הדור למכור בלא הסכמת הציבור: הפרישה העולת תמיד והמגן אברהם נקטו שמותר כהסבר הרא"ש, אך הגר"א שנקט כר"ן נראה שסובר שלא תועיל מכירה כזאת.
- ב. אך לגבי היכולת של היחיד למכור מצינו כמה אפשרויות: א. לשיטת הפרישה יחיד יכול למכור בתנאי שיש הסכמת הציבור, אך אם אין הסכמה המכירה תועיל וצריך עילוי קדושה למעות. ב. לשיטת העולת תמיד, לעולם יחיד יוכל למכור כל עוד לא מיחו בו הציבור. ג. לשיטת המגן אברהם, יחיד יוכל למכור בהסכמה, אולם זאת בתנאי שהמעות רק מבני הכרך. ד. לשיטת הגר"א, יחיד יוכל למכור, אך לכתחילה⁸⁷ אסור לו למכור בלי שתהיה הסכמת הציבור.

ז. הלכה למעשה

לאחר שהבאנו בפרק הקודם את דעת מרן השולחן ערוך ונושאי כליו, צריך לברר מה יהיה דין בתי כנסיות בערים בימינו.

ממחלוקת האחרונים שהבאנו לעיל בסוף פרק כפר וכרך, מבואר שלא כל עיר נחשבת כרך בימינו. שהרי לשיטת שו"ת פני יהושע הסובר שצריך עיר גדולה שבגדולות ודאי שלא כל עיר נחשבת ככזאת, אך פשוט שגם לשיטת המשאת בנימין הסובר שצריך מקום שווקים לא כל עיר נחשבת ככרך.

⁸⁴ והדוחק בדברי המגן אברהם הוא שמשון המחבר שכתב "בהסכמת הציבור" נראה שצריך הסכמה מהציבור שבכרך ולא את הסכמת התורמים לבניין בית הכנסת.

⁸⁵ חילקנו כך משום שאת ההגדרה אדם חשוב כתב רק בהסבר השיטה הזו.

⁸⁶ שכתב: "ר"ן, וכמו זט"ה בכפרים דצריכין במעמד אנשי העיר". וכן הבין המאמר מרדכי (סק"ט) בפשט דברי המחבר.

⁸⁷ כך מבואר בדברי הבאה"ל קנ"ג ד"ה בהסכמת הציבור.

עוד נראה בפשטות שרוב ככל בתי הכנסיות השכונתיים יהיו בגדר בית כנסת של טרסיים, שהרי ברור שאנשי השכונה בנו בשביל התושבים הסמוכים וחברי הקהילה⁸⁸.

למעשה, נראה לענ"ד לומר שכל עיר שיש לה מרכז עסקים גדול שבאים אליו מהסביבה תחשב ככרך אף בימינו. אולם אף בערים שכאלו איסור המכירה לא יחול כי אם דווקא בבית הכנסת המרכזי בעיר המשמש רבים ולא דווקא את תושבי העיר הבאים לתפילות באופן קבוע.

ולגבי בתי כנסת הנחשבים מרכזיים ומשמשים כ"שטיבלאך", בשו"ת שבט הלוי נטה להחמיר (א, כח)⁸⁹, אך ב"צדקה ומשפט" (יד, לג) התיר מפני שאין האורחים קבועים. ויש להעיר על זה שכל המחלוקת היא דווקא במקום שנבנה מתחילה על דעת "שטיבלאך" אך ישנם הרבה "שטיבלאך" שבתחילת דרכם היו בתי כנסת קטנים וברבות השנים גדלו⁹⁰, ובמקרה כזה יש ל"שטיבלאך" דין בית כנסת של כפר שהפך לכרך שלהלכה נידון ככפר⁹¹.

בנוסף, יש להעיר שאף על פי שהמשנה ברורה (שם, לה) פסק את דברי המג"א, שבית כנסת של כרך שקיבל תרומות מאנשים שאינם מבני הכרך גם "יחיד" לא יוכל למכור את בית הכנסת, במקום שבו אוספים תרומות על דעת האדמו"ר או רה"י וכדו' ברור שיחס התורמים כלפיו הוא כמו ל"רב אשי" ואף לשיטת המגן אברהם יוכל אותו "רב אשי" למכור בלי הסכמת הציבור⁹².

ח. סיכום

לסיכום הדברים נראה לומר, שהדין בין הפוסקים הוא בשאלה מהו החיוב בבניית מקום תפילה, הסוברים שאיסור המכירה הוא משום ש"רבים נתנו בבנינו" הבינו שיש חובה על כל הציבור שיהיה להם מקום תפילה משלהם, אלא שיש מעלה בשותפות של יהודים רבים בבית כנסת אחד. אך הסוברים שהאיסור הוא מפני שבית הכנסת נבנה על דעת כל העולם, הבינו שיש חיוב נוסף והוא שבמקומות שבהם יש יהודים רבים אף שאינם מבני המקום יש חיוב על הציבור מדין ערבות לדאוג שגם הם יוכלו להתפלל בבית כנסת, ואף שאין להם קשר ממוני לבית הכנסת.

⁸⁸ וברור שגם אישורי הבנייה מהעירייה או מהמדינה וכן השתתפותם בבניה היא בשביל תושבי שכונה זו בלבד. אמנם ב"משנה הלכות" ח"ד סימן כ"ג אסר למכור במצב זה, משום שבממון שמתקבל מהמדינה יש חלק שמגיע ממסים ואם כן יהיה צריך לאסור כדברי המג"א שאם הביאו כסף ממקומות אחרים לא יהיה ניתן למכור. עוד הוסיף, שבמקומות שבהם אי אפשר לשנות שום דבר בבית הכנסת עפ"י חוקי המדינה יהיה נחשב ככרך.

⁸⁹ בדבריו שם נראה שהאיסור הוא משום שישנם אנשים הבאים לתקופה ארוכה, והאיסור הוא אפילו לשיטת שו"ת פני יהושע, ונראה שהבין שהבעיה בשטיבלאך בימינו היא שישנם אנשים רבים שזהו בית הכנסת הקבוע שלהם.

⁹⁰ לדוגמה בית כנסת איצקוביץ.

⁹¹ כן כתב הנימוק"י בדברי רב אשי. אמנם שאר האחרונים לא הביאו דין זה אך מסביר לא נראה שהם חולקים, ולא מצינו מי שחולק על דין זה במפורש, אלא רק מחלוקת בביאור דברי הגמרא.

⁹² וכן כתב שבט הלוי חלק ז' סימן כ"ג אות א', וכן בח"ח סל"א.